

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ RƏSMİ MÜRACİƏT ETİKETLƏRİ

İxtisas: 5714.01 – “Müqayisəli-tarixi və
müqayisəli-tipoloji dilçilik”

Elm sahəsi: Filologiya elmləri

İddiaçı: **Aytən Arif qızı Hüseynova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2026

Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

akademik

Nizami Qulu oğlu Cəfərov

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Ramazan Salam oğlu Məmmədov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Fidan Surət qızı Baxşıyeva

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şəfiqə Mütəllib qızı Məhərrəmov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.13 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru
Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Valeh Bayram oğlu Nəsimov

DISSERTASIYA İŞİNİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrdə ictimai münasibətlər sisteminin sürətlə mürəkkəbləşməsi, dövlətlərarası əlaqələrin genişlənməsi, rəsmi idarəçilik institutlarının və diplomatik münasibətlərin intensiv xarakter alması dilin kommunikativ imkanlarına, xüsusilə də rəsmi müraciət formullarına olan tələbi əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. İstər dövlət rəhbərlərinin çıxışlarında, istər parlament müzakirələrində, istərsə də inzibati-ışğuzar yazışmalarda müraciət etikətləri yalnız nitqin başlanğıc elementi kimi deyil, eyni zamanda sosial münasibətlərin, qarşılıqlı ehtiramın, status fərqlərinə və kommunikativ strategiyaların ifadə vasitəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etikətlərinin öyrənilməsi bu mənada xüsusi aktuallıq daşıyır.

Tarixi baxımdan Azərbaycan və rus dillərinin paralel şəkildə fəaliyyət göstərdiyi müxtəlif ictimai institutlar – dövlət idarəçiliyi, hüquq sistemi, təhsil, diplomatik münasibətlər və parlament mühiti – müraciət formullarının da qarşılıqlı təsir və uyğunlaşma şəraitində formalaşmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə XX əsrdə və müasir dövrdə Azərbaycan cəmiyyətində rus dilinin geniş işlənmə arealı, eləcə də rəsmi ünsiyyət sferasında hər iki dilin mövcudluğu müraciət etikətlərinin müqayisəli şəkildə araşdırılmasını zəruri etmişdir.

Azərbaycan və rus dillərinin müraciət texnologiyaları sistemində rəsmi müraciət etikətlərinin öyrənilməsi həmin dillərin nitq-ünsiyyət imkanlarının, eləcə də mədəniyyətinin olduqca mühüm bir komponenti barədə təsəvvür yaratmaqla yanaşı, uzun illər eyni inzibati-mədəni mühitdə sıx qarşılıqlı əlaqədə olmuş müxtəlif sistemli iki dilin universal bir nitq aktı mövqeyindən müqayisəsini verməyə imkan yaradır. Mövzunun aktuallığı bir də onunla müəyyən edilir ki, rəsmi müraciət etikətləri hər iki dildə həm təsnifatlar dilçiliyinin ənənəvi prinsipləri, həm koqnitiv, pragmatik və sosial-kulturoloji dilçiliyin eksperimental imkanları, həm də son illərdə xüsusi maraq kəsb edən nitq aktları nəzəriyyəsi üçün zəngin material verir.

Digər bir məqam müasir dövrdə həm nəzəri, həm tətbiqi dilçilikdə və ümumən sosial-kulturoloji həyatda nitq mədəniyyəti məsələlərinə ayrıca diqqətin verilməsidir. Təsədüfi deyil ki, son illər

təkcə Azərbaycanda çoxlu sayda nitq mədəniyyəti dərslikləri, dərs vəsaitləri, eləcə də monoqrafik əsərlər¹ nəşr olunmuşdur. Lakin həmin nəşrlərin, demək olar ki, heç birində nitq mədəniyyətinin, xüsusilə ritorikanın çox mühüm elementi olan rəsmi müraciət etiketlərinə diqqət yetirilməmişdir.

Son illərdə Rusiyada nəşr edilən nitq mədəniyyəti, yaxud ritorika kitablarında müraciət etiketlərinə də müəyyən yer verilir², N.İ. Formanovskayanın “Ünsiyyət mədəniyyəti və nitq etiketləri”ndə bu mövzuya xüsusi diqqət yetirilir³. Lakin rəsmi müraciət etiketlərinin Azərbaycan və rus dillərinin ümumi müraciət sistemində həm ideya-məzmun, həm də struktur-formaca fərqləndirilməsi, diferensiallaşdırılması və müqayisəsi aktual olaraq qalmaqdadır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan və rus dillərində işlənən rəsmi müraciət etiketləri təşkil edir. Bu etiketlərə ictimai-siyasi, diplomatik, inzibati-işgüzar, hüquqi,

¹ Abbasova, S.V. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti /S.V.Abbasova, S.M.Seyidova, N.K.Məmmədova [və b.]. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 232 s.; Abdullayev, N. Nitq mədəniyyətinin əsasları /N.Abdullayev. – Bakı: MBM, – 2015. – 280 s.; Babayev, A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti /A.Babayev. – Bakı: Təhsil, – 2008. – 662 s.; Bayramov, A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti / A.Bayramov, Z.Məhərrəmov, M.İsgəndərzadə. – Bakı: Ulu, – 2015. – 236 s.; Hacıyeva, İ.H. Nitq mədəniyyəti / İ.H.Hacıyeva. – Bakı: Politex MMC-nin mətbəəsi, – 2014. – 242 s.; Həsənzadə, N. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti / N.Həsənzadə, G.Pənahova, Ə.Abbasov / – Bakı: Ecoprint, – 2016. – 256 s.; İsmayılova, M.A. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti / M.A.İsmayılova. – Bakı: ADPU nəşriyyatı, – 2016. – 308 s.; Məmmədli, N. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti: [2 cildə] /– Bakı: Elm və təhsil. – c.1. – 2020. – 528 s.; Mərdanova, S.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti /S.M.Mərdanova, Ş.A.Abbasova, X.F.Manafli / – Bakı: Bakı Universiteti, – 2016. – 297 s.; Mərdanova, S.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti /S.M.Mərdanova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2019. – 268 səh.; Şiriyev, F. Azərbaycan dilinin nitq mədəniyyəti və kommunikasiya / F.Şiriyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2020. – 400 s.

² Егоров, В.П. Дипломатический протокол и этикет / В.П.Егоров. – Москва: Юридический институт МИИТа, – 2013. – 200 с.; Русский речевого этикет / Сост: Н.С.Конищева, О.В.Гундяева/ – Нижний Новгород: изд. НГТУ, – 2005. – 60 с.; Колтунова, М.В. Язык и деловое общение: Нормы, Риторика, Этикет /М.В.Колтунова. – Москва: Экономика, – 2000. – 271 с.

³ Формановская, Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход /Н.И.Формановская. – Москва: Русский язык, – 2002. – 183 с.

akademik, hərbi və dini ünsiyyət sahələrində istifadə olunan müraciət formulları daxildir. Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin tarixi formalaşma prosesi, onların struktur-semantik quruluşu, funksional-üslubi xüsusiyyətləri və müxtəlif kommunikativ situasiyalarda işlənmə prinsipləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərini müqayisəli şəkildə araşdırmaq, onların formalaşma prinsiplərini, tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini, struktur-semantik modellərini və ictimai-siyasi kommunikasiya sistemində yerinə yetirdiyi funksiyaları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

- Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət ənənələrinin tarixi təşəkkülünü və inkişaf mərhələlərini araşdırmaq;

- hər iki dildə rəsmi müraciət etiketlərinin yaranmasına təsir göstərən ictimai, siyasi, mədəni və etik amilləri müəyyənləşdirmək;

- rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələrini – siyasi, diplomatik, inzibati-işgüzar, hüquqi, akademik, hərbi və dini ünsiyyət mühitlərini sistemləşdirmək;

- Azərbaycan və rus dillərində işlənən müraciət formullarını struktur və semantik xüsusiyyətlərinə görə təsnif etmək, onların əsas modellərini müəyyənləşdirmək;

- sadə və mürəkkəb tərkibli rəsmi müraciət etiketlərinin quruluşunu, sabit və dəyişən komponentlərini təhlil etmək;

- ictimai-siyasi nitqdə, xüsusilə dövlət rəhbərlərinin çıxışlarında, parlament müzakirələrində və rəsmi tribunada müraciət etiketlərinin funksional-üslubi xüsusiyyətlərini araşdırmaq və s.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı şəkildə əlaqələnən müqayisəli-tarixi metod, struktur-semantik, funksional-üslubi təhlil metodlarından, kontekstual və təsvir metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın xarakteri Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin yalnız təsviri şəkildə deyil, həm də müqayisəli, funksional və semantik baxımdan araşdırılmasını tələb etdiyinə görə seçilmiş metodlar problemin müxtəlif istiqamətlərdən öyrənilməsinə imkan verir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Rəsmi müraciət etikətləri bütün inkişaf etmiş dillərdə sosial-mədəni ünsiyyətin çox mühüm göstəricilərindən biri olub, həm müraciət edən və ya edənlərin, həm də müraciət olunan və ya olunanların ictimai-inzibati statusunu ifadə etmək baxımından xüsusi yer tutur;

2. Azərbaycan dilində rəsmi müraciət etikətlərinin tarixi ümumtürk köklərinə gedib çıxsa da, sonrakı dövrlərdə həmin xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı, əvvəl ərəb (ümumşərq-müsəlman), sonra isə Avropa modellərini kalka etməklə, nəticə etibarilə, sinkretik bir formaya yiyələnmişdir;

3. Rus dilində rəsmi müraciət etikətləri ümumslavyan mənşəyinə malik olub, sonrakı inkişaf-zənginləşmə prosesində, əsasən, Avropa modellərini mənimsəmişdir;

4. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etikətlərinin eyni struktur-semantik model üzrə tənzimlənməsi prosesi gedir ki, bu zaman rus dilinin təsiri ön plana keçir. XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərindən isə hər iki dil üçün etalon rolunu Avropa dil təcrübəsi oynamağa başlayır;

5. Hər iki dildə rəsmi müraciət etikətlərinin işlənmə yerinə görə, əsasən, yeddi növü mövcuddur: 1) siyasi, 2) beynəlxalq (diplomantik), 3) inzibati işgüzar, 4) akademik, 5) hüquqi-inzibati, 6) hərbi və 7) dini müraciət etikətləri;

6. Rəsmi müraciət etikətləri xeyli dərəcədə yığcam strukturdan – [təyin + status + şəxs və ya şəxslər] modelindən ibarətdir. Demək olar ki, bütün dillər üçün universal səciyyə daşıyan bu model Azərbaycan və rus dillərində də müxtəlif təzahür formalarında işlənməkdədir;

7. Görkəmli dövlət xadimləri Heydər Əliyev, İlham Əliyev və Vladimir Putinin çoxmiqyaslı ictimai-siyasi fəaliyyətləri gedişində söylədikləri nitqlərdə zəngin etikətlər sistemi öz əksini tapmışdır ki, onların üslubi imkanları ümumən müasir dövrün rəsmi müraciət etikəti mədəniyyətinin həddlərini müəyyən edir;

8. Həm Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi, həm də Rusiya Federasiyasının Dövlət Duması Azərbaycan və rus dilləri rəsmi müraciət etikətləri sferasında baş verən dəyişiklikləri əks etdirməklə yanaşı, normativləri də təsbit etməkdədir;

9. Həm Azərbaycan, həm də rus dillərində rəsmi müraciətlərin funksional-üslubi təbiətində müasir dövrdə ən çox diqqəti cəlb edən cəhət demokratikləşmədir ki, özünü müraciət edən, yaxud edənlərlə müraciət olunan, yaxud olunanlar arasındakı sosial-inzibati fərqi "yumşaldılması"na olan cəhddə göstərir. Həmin cəhd müvafiq nitq modellərini formalaşdırmaqla rəsmi müraciətin demokratik və ya xəlqi etiketlərlə zənginləşdirir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

1. Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketləri ilk dəfə olaraq vahid metodoloji əsasda sistemli və müqayisəli şəkildə araşdırılır. Əvvəlki tədqiqatlarda müraciət formulları əsasən yalnız bir dilin materialı əsasında, nitq etiketi və ya üslubiyyat çərçivəsində öyrənilmişdir.

2. Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə vahid təsnifatı hazırlanmışdır. Tədqiqatda rəsmi müraciət formulları ilk dəfə olaraq siyasi, diplomatik, inzibati-işgüzar, akademik, hüquqi-inzibati, hərbi və dini sahələr üzrə qruplaşdırılır.

3. Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin struktur-semantik modelləri ilk dəfə müəyyənləşdirilir və təsnif edilir. Araşdırma nəticəsində müraciət formullarının sadə, genişlənmiş və mürəkkəb tərkibli modelləri fərqləndirilmiş, onların sabit və dəyişən komponentləri müəyyən olunmuşdur.

4. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq geniş empirik baza əsasında rəsmi müraciət etiketlərinin ictimai-siyasi diskursda işlənmə xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı 1993-2025-ci illəri əhatə edən 120-dən artıq material təhlil edilmişdir.

5. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq eyni müraciət etiketinin müxtəlif kommunikativ şəraitdə fərqli funksional məna daşması əsaslandırılmışdır. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunur ki, "hörmətli həmkarlar", "уважаемые коллеги" tipli müraciətlər parlament və kollektiv mühitdə həmrəyliyin, yaxınlığın və ümumi mövqenin ifadəsinə xidmət edir.

6. Tədqiqatda Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin oxşar və fərqli xüsusiyyətləri ilk dəfə ümumiləşdirilmiş şəkildə təqdim olunur.

7. Yeddinci elmi yenilik ondan ibarətdir ki, dissertasiyada rəsmi müraciət etikətləri ilk dəfə yalnız dil vahidi kimi deyil, sosial-psixoloji, siyasi-kommunikativ və mədəni fenomen kimi şərh olunur.

8. Dissertasiyada Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etikətlərinin gələcək tədqiqi üçün universal müqayisəli modeli irəli sürülmüşdür. Tədqiqat nəticəsində formalaşdırılan təsnifat, struktur-semantik bölgü və funksional yanaşma yalnız bu iki dil üçün deyil, digər dillərdə rəsmi müraciət sisteminin araşdırılması üçün də metodoloji əsas kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələri Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etikətlərinin mahiyyəti, formalaşma prinsipləri və funksional xüsusiyyətləri haqqında mövcud elmi təsəvvürləri genişləndirir.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, tədqiqatın nəticələrindən ali məktəblərdə “Müasir Azərbaycan dili”, “Nitq mədəniyyəti”, “Üslubiyyat”, “Kommunikativ dilçilik”, “Rus dili”, “Diplomatik yazışma” və “İşgüzar ünsiyyət” fənlərinin tədrisi zamanı nəzəri və praktik material kimi istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas elmi nəticələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi müxtəlif elmi məcmuələrdə dərc olunmuş 11 məqalə və beynəlxalq elmi-nəzəri konfranslarda edilmiş bir sıra məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, paraqraflara bölünmüş üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Giriş – 15 səhifə, 29280 işarə; I fəsil – 34 səhifə, 52316 işarə; II fəsil – 51 səhifə, 81467 işarə; III fəsil – 32 səhifə, 62985 işarə; nəticə – 11 səhifə, 21031 işarə. Dissertasiyanın ümumi həcmi 162 səhifə, 247079 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət ənənələri”** adlanan birinci fəslə dörd paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf **“Qədim dövrlərdə müraciət texnologiyalarının təşəkkülü”** adlanır. Burada ilk ictimai siniflərin, protodövlətlərin, qədim Yunanıstanda, Romada, qədim türk dövlətlərində müraciət texnologiyalarının meydana gəlməsi, təşəkkülü prosesi araşdırılır.

Dildə rəsmi müraciət texnologiyalarının meydana çıxması ən qədim dövrlərdən başlayaraq, sosial-iqtisadi təbəqələşmə, ilk ictimai siniflərin təşəkkülü ilə başlayır. Şumerçə, akkadca, hətçə və s. mətnləri ilə Gilqamış eposu⁴nda müraciət etiketlərinin müxtəlif formaları işlənməkdədir ki, onların içərisində ən çox diqqəti cəlb edən ata, ana, oğul, qardaş müraciətləridir:

1) Gilqamış... bunu dedi anasına:

- Ana, bir yuxu da gördüm.

2) Bilgə Ninsun bunu dedi oğluna:

- Bir adamdır, oğlum, o gördüyün.

3) İştər ağız açıb danışdı,

Tanrı Anuya – atasına dedi ki:

Ata, nə olar Göy Buğasını ver mənə⁴ və s.

Qədim Şumer ədəbiyyatında sosial-iqtisadi təbəqələşmənin müraciət etiketlərinə təsirini “Ağanın qulla söhbəti” hekayə-pritçasında, sonrakı dövrlərdə dövlət başçılarına *“hökmdarım”*, *“şahım”*, *“padşahım”* kimi müraciət ənənələrində görmək mümkündür. Çox qədim dövrlərdən gələn rəsmi müraciət texnikasına görə, hökmdarın mənşəyinin mifik-dini mənbələrə bağlanması

⁴ Gilqamış Destanı / – İstanbul, – 2012. – 142 s.

cəhdləri olduqca geniş yayılmışdır. Onlar firona “*Biz xərəcımızla, ey Ra oğlu Amenxoter, Heliopolun Allahı və hökmdarı, hökmdarlar hökmdarı, qəzəbli Şir sənın sarayına gələcəyik*”⁵ deməsi onun ilahiləşdirilməsini, bunun rəsmi müraciətlərdə bilavasitə əks olunmasını göstərir. Bununla belə, antik yunan demokratiyasında Yunanıstanda Sokrat⁶, Platon, Aristotel, sofistlər, Demosfen; Romada Sempronius Qrakk, Yulius Sezar, Siseron kimi dahi nətiqlərin nitqində keyfiyyətcə fərqli bir ənənəni də görmək olar ki, orada heç bir ilahi məzmun daşımayan, münasibətlərdə (və müraciətlərdə) asılılıq motivləri olmayan müraciət texnologiyalarından istifadə olunur⁷.

XIX əsrin ortalarından sonra “Avropada dolaşan kommunizm kabusu” (K.Marks) “*cənab (ağa)*” anlayışı yerinə “*yoldaş*” anlayışını ifadə edən söz-müraciətləri ünsiyyət dövryyəsinə buraxdı.

Qədim türklərdə rəsmi müraciət ənənələrinin səviyyəsini göstərən ən mötəbər mənbə, yəqin ki, qədim türk (run) kitabələridir ki, burada qədim türk cəmiyyətindəki sosial-siyasi mənzərə aydın əksini tapmaqdadır.

Göy Türk imperiyası kitabələrində ən çox təsadüf olunan rəsmi müraciət *Türk budun! (Türk xalqı!)*dur. Məsələn:

1. *O yerə doğru getsən, türk xalqı, qırılacaqsan.*
2. *Türk oğuz bəyləri, xalqı, eşidin: Yuxarıda Tanrı basmasa, altda yer dəlinməsə, türk xalqı, dövlətini, qanununu kim dağıdacaq?*
3. *Türk bəyləri, türk xalqı, düşünün*⁸ və s.

Həmin müraciətlərin hamısı Göy Türk hökmdarı Bilgə xaqana məxsusdur. “Tanrının himayəsi ilə taxta çıxmış” xaqan, göründüyü kimi, əsasən “türk xalqı”na, bəzən də “türk (oğuz) bəyləri”nə müraciət edir. Kifayət qədər rəsmi-inzibati səciyyə daşıyan bu müraciətlərdə mistika, yaxud mifik emosiya yox dərəcəsidir. Əvəzində isə gerçəkliyi nəzərə alan elə bir tarixi məsuliyyət vardır

⁵ Yusifov, Y. Qədim Şərq tarixi /Y.Yusifov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 536 s.

⁶ Platon. Sokratesin Savunması/ – Topkapı. İstanbul: Say yayımları. – 2019. 201 say: [Elektron resurs] /URL: <https://ru.scribd.com/document/530352421/Sokratesin-Savunmas%C4%B1>.

⁷ Məmmədli, N. Azərbaycan dilində işgüzar və akademik kommunikasiya/ – Bakı: Elm və təhsil, – 2021. – 512 s.

⁸ Cəfərov, N. Türk xalqları ədəbiyyatı/ N.Cəfərov. – Bakı: Çarşıoğlu, – c.1. – 2004. – 472 s.

ki, bu günün mövqeyindən baxdıqda belə, olduqca müasir səslənir. Həmin gerçəklik (və demokratizm) türk xalqlarının eposları üçün də səciyyəvidir.

“Azərbaycan dilində rəsmi müraciət ənənələri” adlanan ikinci paraqraf qədim dövrdən müasir dövrə qədər olan zaman kəsiyində Azərbaycan dilində rəsmi müraciət etiketlərinin ənənələri “Dədə Qorqud” eposu, Nizaminin “Xəmsə”si, “Koroğlu” dastanı, Səfəvi hökmdarlarının, eləcə də AXC-nin parlament nümayəndələrinin çıxışları əsasında araşdırılır.

Azərbaycan dilində rəsmi müraciət etiketlərinin formalaşması tarixi kifayət qədər qədim dövrlərdən başlayır. Manna, Midiya, Atropatena, Albaniya kimi Azərbaycan dövlətlərinin hökmdarlarının rəsmi yazışmalarında, eləcə də Səfəvilər, Əfşarlar, hətta xanlıqlar dövrünün rəsmi sənədlərində ərəbcə, farsca müraciətlər kəmiyyətcə çoxluğu ilə yanaşı, üslubi rəngarəngliyi ilə seçilir⁹.

Azərbaycan xalqının müraciət mədəniyyətinin birbaşa əsasında “Dədə Qorqud” eposu dayanır.

“Kitab”ın müqəddiməsində “xan”a müraciət Dədə Qorquda istinad edilməklə onun müdrik fikirləri xatırladılır: *Dədə Qorqud söyləmiş, gözəlim, xanım, nə söyləmiş... Dədə Qorqud genə söyləmiş, gözəlim, xanım, nə söyləmiş...*¹⁰.

Göründüyü kimi, “xan”a münasibət birinci şəxsin qrammatik əlaməti ilə (xan + ım) motivlənir ki, bu, dövlət başçısına ehtiramla yanaşı, hökmdarın cəmiyyətdə necə bir mərkəzləşdirici yer tutmasının, eləcə də bu münasibətin səmimiyyətinin ifadəsidir. Burada söhbət, bir tərəfdən, xana tabeçilikdən gedirsə, digər tərəfdən, xanın öz rəiyyəti qarşısındakı məsuliyyətini əks etdirir.

Eposda müxtəlif 1) yüksək təbəqənin aşağı təbəqəyə müraciəti – *Bəglər! Hey, qırq esim, qırq yoldaşım! Çoban! Mərə! və s.*, 2) aşağı təbəqənin yüksək təbəqəyə müraciəti – *Xan Qazan! Ağam*

⁹ Azərbaycan tarixi: [Yeddi cildə] / Məsul redaktor: İ.H.Əliyev. – Bakı: Elm, – c.1, – 1998. – 476 s.

¹⁰ Cəfərov N. Seçilmiş əsərləri: [5 cildə] / N.Cəfərov. – Bakı: Elm, – c.3. – 2007. – 325 s., – s.177.

*Qazan! Sultanım! Bəgüm Qazan! Xanım Qazan! Uruz bəg! və s.*¹¹
kimi müraciət formalarına rast gəlinir.

“Dədə Qorqud” eposundakı müraciətlərdə sosial təbəqələr arasındakı fərqlər, eposda təsvir olunan Oğuz cəmiyyətində ictimai asılılıq çox hallarda şərti xarakter daşıyır, sosial “sinif” və ya “təbəqələr” praktik olaraq bir-birindən xüsusi səlahiyyəti ilə fərqlənir.

Atabəylər dövlətində (XI-XIII əsrlər) dövlət başçılarına rəsmi müraciətin klassik nümunələrinə Nizami “Xəmsə”sində rast gəlinir: *Dövrün hakimi, ulu məlik Atabəy ki, dünyadan zülmün izini kəsdi!. Dünyanı alan şah Atabəy Eldəgəz ki, yeddi ölkəyə dörd təkbir (yəni Allahü-əkbər) dedi!*¹². *Ey taci səadət kəmərinə bağlayan, öz tac və taxtı ilə cahanı diri saxlayan!. Ey Rumun, Çinin, Tərazın hökmdarı!*¹³... *Ey kainatın həm Xızırı, həm də İskəndəri!. Ey dünya Xosrovu. Ey Çin türkü!. Ey yüz min əfərinə layiq olan!*¹⁴ və s.

“Rus dilində rəsmi müraciət ənənələri” adlanan üçüncü paraqraf “İqor polku” dastanı, A.N.Tolstoyun “Birinci Pyotr” tarixi romanı əsasında rus dilində müraciət ənənələri araşdırılır.

“İqor polku” dastanı ictimai-siyasi mətləblərə həsr olunduğundan onun müraciətləri də kifayət qədər rəsmi statusa malikdir. Dastanda ən çox işlənən müraciət formalarından biri братие (qardaşlar) sayıla bilər: *He лѣпо ли ны бяшетъ, братие, начяти старыми словесы*¹⁵.

Əsərin mətnindən, eləcə də ideya-məzmunundan aydın olduğu kimi, buradakı “qardaşlar” anlayışı ailə-məişət anlayışını ifadə etməyib Rus elinin başçıları (knyazlar) arasındakı münasibətə aiddir. Əsərdə Rus torpağına xüsusi sevgi, ehtiramla müraciət edilməsini – *О Руская земле! Уже за шеломянемъ еси!*, “Княз” müraciətini – *Уже, княже, туга умь полонила...*, “господин” sözünün geniş

¹¹ Cəfərov, N. Seçilmiş əsərləri: [5 cildə]/ N.Cəfərov. – Bakı: Elm, – c.3. – 2007. – 325 s., – s. 195-198.

¹² Gəncəvi, N. Xosrov və Şirin / Filoloji tərcümə Həmid Məmmədzadəninidir / N.Gəncəvi. – Bakı: Qanun, – 2021. – 464 s., – s.46-49.

¹³ Yəni orada, – s.40, 187.

¹⁴ Yəni orada, – s.65,67, 332, 346.

¹⁵ Слово о полку Игореве / – Москва: Просвещение, – 1984. – 407 с., – s.36.

mövqə tutmasını – *Стрѣлий, господине, Копрака, поганого кощя...*¹⁶ görmək mümkündür.

XVII əsrin əvvəllərində təşəkkül tapan mərkəzləşmiş Moskva Rus dövləti, bunun ardınca isə formalaşan Rusiya imperiyası, təbiidir ki, tədricən ictimai, siyasi və mədəni həyatın ən müxtəlif sahələri üzrə öz rəsmi müraciət etiketlərini yaratdı: 1) qədim rus-slavyan xalq dilindən; 2) kilsə-slavyan dilindən; 3) Qərbi Avropa dillərindən.

Rusiya imperiyasında rəsmi müraciətlərin strukturu, funksional imkanları, ünsiyyət prosesindəki üslubi yeri barədə ətraflı məlumat verən mənbələrdən biri rus yazıçısı A.N.Tolstoyun “Birinci Pyotr” tarixi romanıdır. Romanda Birinci Pyotra müraciət formaları olduqca zəngindir ki, bu zənginlik həm rus xalq, həm kilsə-slavyan dil ənənələrindən, həm də Rusiyaya ayaq açmış Avropa mədəniyyətinin (dillərinin) təsirindən gəlir.

Əsərdə doğmalarının (əsasən anasının) Pyotra müraciəti – *Маменка, звали? – сядь, ангел Петенка... Петр ткнул на табурет... – Петруша, ангел мой, не гневайся – выслушай... – Слушаю, маменька*¹⁷, yerli (milli) mühitin Birinci Pyotra xitabı – *Петр Алексеевич, послушай меня, дурака...*¹⁸, “Государь” + (“ad + ata adı”) modeli – *Слушаю, государь Петр Алексеевич...*¹⁹, bir-birindən az fərqlənən – a) *Государь + мой*, b) *Великий государь*, c) *Милостивый государь*, d) *Ваше величество*, e) *Ваше царское величество* müraciət formaları özünü göstərir.

Sarayda çariçalara, əsasən *государыня, матушка государыня, государыня матушка* kimi müraciət edilir.

Rusiya cəmiyyətində yuxarı təbəqədən olan şəxslərə əsas müraciət forma-modelləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. “Князь + ad, yaxud ad və ata adı” – *Рады видеть тебя, князь Василий Васильевич*. Кnyaz xanımlarına isə – *Княжна Ольга, княжна Антонида, пожалуйста к нам за стол*²⁰.

2. Бояре! müraciəti – *Что ж, нам бояться нечего, бояре...*²¹

¹⁶ Слово о полку Игореве / – Москва: Просвещение, – 1984. – 407 с., – с.49.

¹⁷ Yənə orada, – s.102.

¹⁸ Yənə orada, – s.127.

¹⁹ Yənə orada, – s.74.

²⁰ Слово о полку Игореве / – Москва: Просвещение, – 1984. – 407 с., – с.425.

3. Батя! və уахид Батюшка! 1) – *Вот, что тебе скажу, батюшка....* 2) *Батя, ведь это я.*²²

4. Владыко! müraciəti – *Спаси, спаси, владыко...*

Roman Avropa müraciət formalarının rus dilinə gəlişini də əks etdirir. Kral Avqustun sarayında yemək məclisi təsvir olunarkən o, qonaqlara fransız mədəniyyətinin nümunəsi olaraq “Мадам и месье” deyə müraciət edir. Eyni zamanda “Сэр!” müraciətini də görmək mümkündür. Rus ordusunda, eləcə də mühafizə strukturunda istifadə edilən populyar müraciət modelləri olaraq romanda aşağıdakılar daha çox işlənir: *Стрельцы!*, *Стража!*, *Караул!*, *Бомбардиры*, *пушкары!*

Rusiya sarayında çara, eləcə də onun ailə üzvlərinə “Мин херц” (Mein Herz – almanca: mənim ürəyim) deyə xitab olunması ənənəsi geniş yayılmışdı.

“Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət ənənələrinin universallaşması” adlı dördüncü paragraf orta əsrlərdə Şərqdə və Qərbdə müraciət texnologiyalarının dinlərin, eləcə də onların müxtəlif təriqətlərinin təsirinə məruz qalmasından, imperializm və kapitalizm dövründəki müraciət texnologiyalarının fərqlənməsindən, Azərbaycanın Şimalının Rusiyanın, Cənubunun isə İranın təsir dairəsinə keçməsi ilə Cənubda Şərq, Şimalda isə Qərb müraciət texnologiyaları qərarlaşmasından bəhs edir. Belə ki, Şimalda ən populyar müraciət forması “bəy” (Həsən bəy! Üzeyir bəy! Soltan bəy!), Cənubda isə “ağa” (Həsən ağa! Məhəmməd ağa!) idi. Ölkənin hər iki tərəfində bunlardan başqa, “xan”, “mirzə”, “hacı”, “məşədi”, “kərbəlayi” (Həsən xan! Mirzə Ələkbər! Hacı Muxtar! Məşədi Məhəmmədəli! Kərbəlayi Mustafa!) və s. müraciət üsullarından istifadə olunurdu. Çox keçmədi ki, bu sıraya rusca “господин” sözünün qarşılığı kimi “cənab” da əlavə edildi.

Azərbaycan SSR təşkil olunduqdan sonra rəsmi müraciət formaları, bütün SSRİ-də olduğu kimi, sürətlə rus-sovet oriyentasiyasına tabe etdirilməyə başladı. Görünür, rəsmi olduğu qədər də ən populyar forma товарищ / yoldaş idi ki, SSRİ dağılana qədər mövcud oldu. Əslində, “yoldaş” sözü Azərbaycan, “товарищ”

²¹ Слово о полку Игореве / – Москва: Просвещение, – 1984. – 407 с., – с.223.

²² Yenə orada, – s.104.

isə rus dili üçün kifayət qədər qədim, geniş funksional imkanlara malik və ənənəvi-populyar vahiddir.

Müasir dövrdə Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət formalarının funksional imkanları aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir: 1. Bir sıra hallarda hər iki dildə eyni termin (məsələn: prezident, vitse-prezident, spiker, kral, kansler və s.) müraciət forması olaraq işlənir ki, onlar bütün dillər üçün universal səciyyə daşıyır; 2. Çox hallarda bir-biri ilə ekvivalent olub, eyni məna-məzmun bildirən modellərdən (məsələn: baş katib-генеральный секретарь, sədr-председатель, rəis-начальник, müşavir-советник, səfir-посол və s.) istifadə edilir.

*Birinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*²³

Dissertasiyanın **“Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə struktur-semantik təsnifi”** adlanan ikinci fəsli üç paragrafdan ibarətdir. **“Dillərin müraciətlər sistemində rəsmi müraciətlərin yeri”** adlanan birinci paragrafda dillərin növləri, onların xüsusiyyətləri araşdırılır. Rəsmi müraciət etiketlərinin xarakterini aydınlaşdırmaq üçün müxtəlif yanaşmalar təhlil edilir.

Müşahidələr göstərir ki, tipoloji quruluşundan asılı olmayaraq, dünya dillərində müraciətlərin üç növü xüsusilə geniş yayılmışdır: 1) məişət və ya adi ünsiyyət müraciətləri; 2) bədii müraciətlər və ya bədii xitablar; 3) rəsmi müraciətlər.

Gündəlik həyatda çox tez-tez istifadə olunan məişət, yaxud adi ünsiyyət müraciəti etiketləri müraciətin bütün digər növlərinin özünəməxsus etiketlər sferasının təşəkkülündə həmişə törədici mənbə kimi çıxış etmişdir.

Bədii müraciət, başqa sözlə, bədii xitab qəlibləşmiş etiket standartlarına malik deyil. Burada fərdi yaradıcılıq qabiliyyəti, ideya-estetik prinsiplər hökm edir və tələb olunan “standartlılıq” müraciətin

²³ Hüseynova, A.A. Традиции официального обращения в языке // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналіст-тика, – 2022, Том 33(72), №2, – Частина 2, – с.248-253.; Rus dilində rəsmi müraciət ənənələri // – Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, 2022. № 9, – s.145-154.

obrazlılığının mükəmməlliyində meydana çıxır. Ona görə də bədii müraciət hadisələri etiket yox, bir qayda olaraq, poetik fiqur hesab edilir. Rəsmi müraciətlərə gəldikdə isə, bədii müraciətlərdən onunla fərqlənir ki, heç bir obrazlılığa, fərdi yaradıcılıq stilizasiyalarına imkan verməyib, cəmiyyətin qəbul etdiyi stabil ifadə modellərinə əsaslanır. Birinci halda funksional kontekst bədii, ikinci halda isə rəsmi və ya rəsmi- inzibati üslubdur.

Rəsmi müraciət etiketləri dünyanın inkişaf etmiş dillərinin, demək olar ki, hamısı üçün məzmunca ümumi, yaxud universaldır. Məsələn, son dövrdə müxtəlif xarakterli (siyasi, ictimai, mədəni və s.) məclislərdə ən çox işlənən *Xanımlar və cənablar!* etiketi (rusca: *Дамы и господа!*; ingiliscə: *Ladies and Gentlemen!*) bu cür universallığın ən səciyyəvi faktı sayıla bilər. Yaxud *Əziz dostlar!* (rusca: *Дорогие друзья!*; ingiliscə: *Dear friends!*) və s.

Rəsmi müraciət etiketlərinin aşağıdakı növlərini fərqləndirmək mümkündür:

1) yüksək dövlət və ya hökumət məclislərində işlənən müraciət etiketləri: *Möhtərəm cənab Prezident! Hörmətli cənab Sədr! Hörmətli cənab Baş nazir! Hörmətli hökumət üzvləri! Hörmətli deputatlar! və s.*

2) rəsmi-işgüzar münasibətlərdə işlənən müraciət etiketləri: *Hörmətli cənab nazir! Hörmətli komitə sədri! Cənab sədr! Hörmətli direktor! Əziz həmkarlar! Hörmətli tədbir iştirakçıları! Hörmətli... müəllim! və s.*

3) beynəlxalq münasibətlərdə işlənən müraciət etiketləri: *Əlahəzrət! Zati-aliləri! Cənab Prezident! Cənab Baş nazir! Əziz dost! Əziz qardaşım! Hörmətli İlham Heydər oğlu! Hörmətli Vladimir Vladimiroviç! Cənab səfir! və s.*

“Rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə təsnifi” adlanan ikinci paraqrafda rəsmi müraciətlərinin nitq hadisəsini ideya-məzmunca müəyyən edən prinsipə görə növləri sadalanır, hər növ üzrə müraciət etiketləri qruplaşdırılır. Həmin prinsipə görə rəsmi müraciət etiketləri aşağıdakı növlərə bölünür: 1) siyasi müraciət etiketləri;

Müasir Azərbaycan və rus dillərində işlənən siyasi müraciət etiketlərini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) rəsmi şəxslərin (dövlət xadimi, siyasi xadim, ictimai xadim və b.) ictimaiyyətə müraciətlərində işlənən etikətlər: *hörmətli toplantı iştirakçıları/уважаемые участники собрания; hörmətli qurultay nümayəndələri/уважаемые делегаты съезда; əziz siyasi həmfikirilər/дорогие политические единомышленники; hörmətli deputatlar/уважаемые депутаты* və s.

b) ictimaiyyətin rəsmi şəxslərə, yaxud qurumlara müraciətində işlənən etikətlər: *cənab prezident/господин президент; möhtərəm cənab prezident/уважаемый господин президент; cənab baş nazir/господин премьер-министр; cənab nazir/господин министр; cənab sədr/ господин председатель; hörmətli deputat/ уважаемый депутат* və s.

c) rəsmi şəxslərin bir-birinə müraciətlərində işlənən etikətlər: *Уважаемый Владимир Владимирович! Дорогая Анна Ивановна! Многоуважаемый Сергей Васильевич! Глубокоуважаемая Нина Всеволодовна!* və s.

2) beynəlxalq (diplomatik) müraciət etikətləri:

a) dövlət başçılarının bir-birinə müraciətlərində istifadə olunan etikətlər: *cənab prezident/господин президент; Azərbaycan Respublikasının möhtərəm prezidenti/уважаемый президент Азербайджанской Республики; Rusiya Federasiyasının hörmətli prezidenti/ уважаемый президент Российской Федерации* və s.

b) dövlət başçılarının beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinə müraciətlərində istifadə olunan etikətlər: *YUNESKO-nun baş direktoru cənab Koïçiro Matsuuraya!, Baş direktor cənab Koïçiro Matsuuraya!, Cənab baş direktor!, Cənab Koïçiro Matsuuraya!*

c) beynəlxalq təşkilatların rəhbərlərinin dövlət başçılarına müraciətlərində istifadə olunan etikətlər: *Azərbaycan Respublikasının prezidenti, cənab İlham Əliyev/Президент Азербайджанской Республики господин Ильхам Алиев; Rusiya Federasiyasının prezidenti, cənab Vladimir Vladimiroviç Putin/Президент Российской Федерации, господин Владимир Владимирович Путин* və s.

d) diplomatik nümayəndələrə müraciət etikətləri:

Diplomatik nümayəndələrə müraciət etikətləri həm geniş, həm də yığcam formalarda olur.

Geniş formada: *Rusiya Federasiyasının Azərbaycan Respublikasındakı fövqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Serqey İvanoviç Mixaylov/чрезвычайный и полномочный посол Российской Федерации в Азербайджанской Республике* *господин Михаил Николаевич Бочарников; Rusiya Federasiyasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyinin hörmətli hərbi atasəsi/уважаемый военный атташе посольства Российской Федерации в Азербайджанской Республике* və s.

Yığcam formada: *Cənab səfir! Hörmətli cənab səfir! Cənab hərbi atasə! Hörmətli cənab atasə! Cənab diplomat!* və s.

e) diplomatik nümayəndələrin fəaliyyət göstərdikləri ölkənin dövlət və hökumət orqanlarına müraciət etikətləri: *cənab prezident/господин президент; parlamentin hörmətli sədri/уважаемый председатель парламента; cənab nazir/господин министр* və s.

3) inzibati-işgüzar müraciət etikətləri: *hörmətli cənab nazir/уважаемый господин министр; hörmətli komitə sədri/уважаемый председатель комитета; hörmətli direktor/уважаемый директор; hörmətli sədr / уважаемый председатель; hörmətli rəis/уважаемый начальник; hörmətli məktəb direktoru/уважаемый директор школы, bəu-xanım, müəllim-müəllimə; mister-missis (miss) (ingilislərdə); monsieur-madame (mademoiselle) (fransızlarda); herr-frau (fraulein) (almanlarda); senor-senora (senorita) (ispanlarda); signore – signora (signorina) (italyanlarda); господин – госпожа (дама) (ruslarda)* və s.

4) akademik müraciət etikətləri: *professor, müəllim, əziz tələbələr* və s.

5) hüquqi-inzibati müraciət etikətləri: *saxlanılan Əhmədov/задержанный Иванов; vətəndaş Əhmədov/гражданин Иванов; Hörmətli məhkəmə!, Möhtərəm hakimlər!, Hörmətli prokuror!, Hörmətli dövlət ittihamçısı!, Hörmətli vəkil!* və s.

6) hərbi müraciət etikətləri: *Yoldaş mayor! Товарищ майор! Yoldaş Əhmədov/Товарищ Иванов!*

7) dini müraciət etikətləri: *Zati-müqəddəsləri/ Ваше святейшество!, Şeyx həzrətləri!, Святой отец/ Müqəddəs ata!;*

*Ey insanlar! Ey İsrail övladları! Ey iman gətirənlər! Ey möminlər! Ey Rəbbimiz!*²⁴

İkinci fəslin üçüncü paragrafı **“Rəsmi müraciət etikətlərinin struktur-semantik təsnifi”** adlanır. Rəsmi müraciət etikətləri hər bir inkişaf etmiş dilin sadəcə keyfiyyət göstəricisi deyil, həm də bu inkişafın müxtəlif sahələr üzrə elə bir diferensial funksional-üslubi hadisədir. Burada həmin diferensiasıyanın sosial tərəfləri ilə yanaşı, struktur-semantik aspektləri də özünü göstərir. Yalnız bir dilin deyil, ümumən dil mədəniyyətinin ən ənənəvi məhsulu olan müraciət etikətləri, əslində, universal quruluşa malikdir. Həmin universallığın sintaktik modeli, prinsip etibarilə, üç komponentdən ibarətdir: 1) hörmət-ehtiram bildirən təyin + 2) rəsmi status + 3) şəxs və ya şəxslər. Lakin bu sintaktik modelə nitq praktikasında heç də həmişə riayət etməyə ehtiyac olmadığına görə ümumi prinsipdən kənara çıxmadan aşağıdakı modulyasiyalar tətbiq olunur: 1) təyin+ rəsmi status + şəxs və ya şəxslər; 2) təyin + rəsmi status; 3) rəsmi status + şəxs və ya şəxslər; 4) təyin + şəxs və ya şəxslər; 5) şəxs və ya şəxslər;

*İkinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*²⁵

²⁴ Qurani-Kərimin Tərcüməsi / Ərəb dilindən tərcümə edənlər Z.M.Bünyadov və V.M.Məmmədəliyev / – Bakı: Nurlar, – 2012. – 672 s.

²⁵ Hüseynova, A.A. Dildə rəsmi müraciət formaları // “Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyası filoloji fikir kontekstində” mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. – Bakı: – 17 may, – 2021, – s.123-127.; Rəsmi müraciət etikətlərinin struktur-semantik təsnifi // – Gəncə: GDU. Elmi xəbərlər. Fundamental, humanitar və təbiət seriyası, – 2022. № 2, – s.296-303.; Rəsmi müraciət etikətlərinin işlənmə sahələri üzrə funksional təsnifi // Elmi tədqiqat. Beynəlxalq onlayn elmi jurnal. III Beynəlxalq elm və təhsilin əsasları konfransının materialları. – Bakı: 7 aprel, – 2023, – s.26-29.; International (Diplomatic) address etiquettes // International scientific-practical conference. Current state and modernization priorities of science, education and society. – Aarhus, – Denmark, – 24 may, – 2024, – Part 1, – s.14-16.; Роль официальных обращений как формы межкультурной коммуникации в азербайджанском и русском языках: лингвистико-прагматический аспект // XI Международная научно-практическая конференция. «Межкультурная коммуникация: лингвистические и лингводидактические аспекты». – Новосибирск, – Россия, – 16-23 мая 2025, – с.28-32.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “İctimai-siyasi kontekstdə rəsmi müraciət etikətlərinin funksional-üslubi imkanları” adlanır.

“Rəsmi müraciət etikətlərinin funksional-üslubi imkanlarını müəyyən edən amillər” adlanan birinci paraqraf rəsmi müraciət etikətləri sistemində gedən dəyişikliklərin əsas göstəricilərinin sosioloji, siyasi, mədəni, idraki, psixoloji və s. amillərin təsiri altında hərəkət etməsindən bəhs edir.

“Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqində müraciət etikətləri” adlanan ikinci paraqrafda Heydər Əliyevin dahi bir şəxsiyyət kimi, bir natiq kimi müxtəlif tərkibli dövlət tədbirlərində, iclaslarda, dövlət və hökumət başçıları ilə, yazıçılarla, sahibkarlarla, uşaq və gənclərlə görüşlərdə istifadə etdiyi müraciət formalarına nəzər salınır.

“Azərbaycan nitq mədəniyyəti” kitabının müəllifləri göstərirlər ki, “Heydər Əliyev dünyanın ən böyük natiqlərindən biri olmuşdur. Və onun natiqlik məharəti ən azı üç başlıca xüsusiyyəti ilə seçilir: 1) gerçəklik və ya realizm; 2) analitizm; 3) ideoloji vüsət və ya ictimai təsirlilik”²⁶.

“Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması mərasimində Heydər Əliyevin nitqi istər məzmununa, istərsə də forma-strukturuna görə çox dəyərli bir natiqlik əsəri sayıla bilər. *Xanımlar və cənablar! Hörmətli qonaqlar!*²⁷ müraciətləri ilə başlayan həmin nitqdə bütün hörmətli qonaqları adbaad salamladıqdan sonra Prezident mərasim iştirakçılmasına bir daha *Hörmətli xanımlar və cənablar!*²⁸ – deyər müraciət edir. *Bildiyiniz kimi*²⁹, *Açıq demək istəyirəm*³⁰, *Biz bu müqaviləni imzalamaqla*³¹, *Ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki*³² kimi ifadələrdən çıxışın gedişatında istifadə edir.

²⁶ Cəfərov, N. Azərbaycan nitq mədəniyyəti / N.Cəfərov, S.Mərdanova, A.Qəribli/ – Bakı: Şərq-Qərb, – 2018. – 304 s.

²⁷ Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: [çoxcildli] /– Bakı: Azərənşr, – 1997, c.2. – 604 s., – s. 254.

²⁸ Yənə orada, – s.255.

²⁹ Yənə orada, – s.257.

³⁰ Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: [çoxcildli] /– Bakı: Azərənşr, – 1997, c.2. – 604 s., – s.259.

³¹ Yənə orada, – s.259.

³² Yənə orada, – s.260.

Müşahidələr göstərir ki, Ümummilli Liderin nitqlərində bilavasitə müraciətlərə o qədər də önəm verilmir, lakin bütün çıxış boyu auditoriya o baxımdan nəzarətdə saxlanılır ki, hər bir məqamda kimə və ya kimlərə müraciət edildiyi daim diqqət mərkəzində olur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasında nitqinə *Hörmətli deputatlar, hörmətli qonaqlar, səfirlər, xanımlar və cənablar!*³³ – müraciətilə başlayan Prezident daha heç bir müraciət etiketi işlətməsə də bütün nitq boyu deputatlarla sanki dialoq aparır.

Azərbaycan yazıçılarının X qurultayındakı nitqinə Heydər Əliyev *Hörmətli qurultay! Əziz yazıçılar! Hörmətli xanımlar və cənablar!*³⁴ – müraciətləri ilə başlamış, yalnız sonda *Əziz dostlar!* – deyərək müraciət etmişdir. Lakin nitq boyu *işlətdiyi bilirsiniz; xatirinizdədir ki; bilirsiniz ki; sizə məlumdur; gəlin açıq danışaq; mənəm bu gün sizə müraciətim ondan ibarətdir ki; mən bunu dəfələrlə demişəm* və s. kimi ara söz və ya ara cümlələr, əslində, həmin müraciətləri əvəz edəcək, hətta bir sıra hallarda daha güclü ideya-emosional effekt yaradacaq mövqedədir.

“Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqində müraciət etikətləri” başlıqlı üçüncü paragraf Prezident İlham Əliyevin müxtəlif tədbirlərdəki nitqlərində, çıxışlarında istifadə etdiyi müraciət etikətlərinin müxtəlifliyindən, zənginliyindən bəhs edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş İlham Əliyevin andıçmə mərasimindəki nitqi aşağıdakı sözlərlə başlayır:

“Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar!

Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməyimlə mənə göstərilmiş bu böyük etimada görə Azərbaycan seçicilərinə, Azərbaycan vətəndaşlarına, bütün Azərbaycan xalqına öz dərin təşəkkürümü bildirirəm. Mən bu böyük etimadı doğruldacağam, bu

³³ Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: [çoxcildli] / – Bakı: Azər nəşr, – 1998, c.5. – 500 s., – s. 3.

³⁴ Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı / – Bakı: Azər nəşr, – 1998. – 280 s. – s. 232.

vəzifənin öhdəsindən layiqincə gələcəyəm, Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyəm”³⁵.

Göründüyü kimi, bilavasitə müraciətlər (*Hörmətli xanımlar və cənablar! Hörmətli qonaqlar!*) bu cür təntənəli nitq situasiyası üçün xeyli dərəcədə neytral səciyyə daşıyır.

Nitqin sonuna doğru aydınlaşır ki, elə bir tarixi şəxsiyyət var ki, Azərbaycan xalqının yalnız bu gününün deyil, həm keçmişinin, həm də gələcəyinin rəmzi olduğundan bu cür taleyüklü şəraitdə ona xüsusi müraciət etmək lazım gəlir: *“Mən bu gün bu yüksək kürsüdən əziz Prezidentimiz Heydər Əliyevə müraciət edərək deyirəm: əziz Prezident, əsərin olan müasir Azərbaycanı gücləndirəcəyik, zənginləşdirəcəyik, hərtərəfli inkişaf etdirəcəyik, Sizin yolunuzla yeni qələbələrə doğru gedəcəyik.*

Yaşasın Azərbaycan xalqının milli lideri, müasir Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyev!

Yaşasın qəhrəman Azərbaycan xalqı!

*Yaşasın azad və müstəqil Azərbaycan!”*³⁶

Beləliklə, nitq mətninin üslubi strukturunun mükəmməlliyi üçün böyük əhəmiyyət daşıyan müraciət etikətləri sistemi nəinki tamamlanmış və ya situativ neytrallıqdan çıxmış olur, hətta təhkiyənin rəsmi statusuna xələl gəlmədən son dərəcədə təsirli bir müraciət manerası təqdim olunmaqla ümumən nitqin ideya-estetik enerjisi yüksəlir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqlərində işlənən müraciət etikətləri: 1) mövcud rəsmi standartlara ardıcıl riayət olunması; 2) humanizm, demokratizm və səmimilik; 3) milli təəssübkeşlik kimi əhəmiyyətə malikdir.

44 günlük Vətən müharibəsi günlərində Ali Baş Komandan İlham Əliyevin çıxışları dərin məzmunu, yüksək təsirliliyi, xalqı Vətən uğrunda mübarizəyə istiqamətləndirmək gücü ilə böyük tarixi vəzifə yerinə yetirdi. “Zəfər çıxışları” adlandırılan həmin nitq

³⁵ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin Andicmə mərasimində nitqi - 31 oktyabr 2003-cü il: [Elektron resurs]/ <https://lib.aliyevheritage.org/az/2773818.html>.

³⁶ Yəni orada.

abidələrində müraciət etiketləri də xüsusi ideya-publisistik dəyərə malikdir.

Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin Şəhidlər xiyabanından Azərbaycan xalqına müraciəti (8 noyabr 2020-ci il), əlbəttə, tarixi müraciətdir. Şuşa şəhərinin düşməndən azad edildiyi xəbərini verən həmin müraciət “*Əziz həmvətənlər, əziz bacılar və qardaşlar!*” xitabı³⁷ ilə başlayır, nitqin sonlarına doğru bir daha “*Əziz bacılar və qardaşlar!*” təkrar edilir. Çıxış azad olunmuş Şuşaya bilavasitə müraciətlə sona çatır:

“Əziz Şuşa, sən azadsan!

Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!

Əziz Şuşa, biz səni dirçəldəcəyik!

*Şuşa bizimdir! Qarabağ bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!”*³⁸

Ali Baş Komandan İlham Əliyev Zəfər müraciətlərini dekabrın 1-də yekunlaşdırdı. Həmin müraciətlərin yalnız ünvanı deyil, baş qəhrəmanı da Azərbaycan xalqı olmuşdur ki, İlham Əliyevin bu xalqa fəxrlə “mənim xalqım” deməyə, heç şübhəsiz, böyük haqqı vardı.

Dördüncü paragraf “**Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin nitqində müraciət etiketləri**” adlanır. Rusiya Federasiyasının prezidenti V.V.Putinin nitqləri üzərində aparılmış müşahidələr göstərir ki, onlar əsasən, 1) xalqa müraciətlərdən – “*Уважаемые граждане России! Дамы и господа! Дорогие друзья!*”, “*Дорогие друзья!*” “*Уважаемые москвичи! Уважаемый Сергей Семенович!*”. “*Дорогие наши ветераны!*”, 2) ictimai qurumlar – “*Уважаемые коллеги, друзья*”, “*Уважаемые коллеги!*”; “*Уважаемые друзья!*”, “*Уважаемые товарищи!*” 3) dövlət qurumları və 4) dini qurumlar ilə keçirilən görüşlərdəki – “*Уважаемый господин Эрдоган! Уважаемые священнослужители, зарубежные гости, дорогие друзья!*”; “*Уважаемые друзья!*”, “*Ваше Святейшество!*” 5) beynəlxalq məclislərdəki – “*Ваше Величество Король Абдулла! Уважаемый Ильхам Гейдарович! Уважаемый Касым-Жомарт*

³⁷ Zəfər Yolu. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin çıxışları, müsahibələri, görüşləri, tvitləri, – Bakı: Qanun, – 2020. – 340 s.

³⁸ Yənə orada, – s.39.

Кемелевич! və s. etiketlərdən ibarətdir. Bu cür janr müxtəlifliyi, heç şübhəsiz, prezidentin istifadə etdiyi müraciət etiketlərinin təbiətinə təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, Rusiya prezidenti Vladimir Putinin nitqində ən çox işlənən müraciət etiketləri bunlardır: *“Дорогие друзья!”*, *“Дорогие коллеги!”*, *“Уважаемые товарищи!”* və s.

Beşinci paragraf **“*Milli Məclisdə rəsmi müraciət etiketləri*”** adlanır. Azərbaycan dili rəsmi müraciət etiketlərinin həm norma, həm də funksional-üslub baxımından zənginləşib təkmilləşməsində Milli Məclis müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi iclaslarının protokolları və stenoqramları” üzərində aparılmış təhlillər göstərir ki, rəsmi müraciətlər, ilk növbədə, 1) Məclis Sədrinin Məclis üzvlərinə, 2) Məclis üzvlərinin Məclis Sədrinə və 3) Məclis üzvlərinin Məclis üzvlərinə olmaqla üç səciyyəvi vəziyyəti əks etdirir.

Məclis Sədri Məclisə, bir qayda olaraq, *Hörmətli millət vəkilləri!* – deyə müraciət edir; məsələn: *Xoş gördük, hörmətli millət vəkilləri. Xahiş edirəm, qeydiyyatdan keçək.*³⁹

Müraciət formalarının müqayisəli araşdırılması göstərir ki, müəyyən aparıcı meyillər, eləcə də həmin meyillərə uyğun stabil modellər qərarlaşmaqdadır.

I.Məclis Sədrinin Məclisə müraciətində nümunəvi modellər aşağıdakı kimidir:

- 1.Hörmətli millət vəkilləri (son zamanlar: Hörmətli deputatlar).
2. ...müəllim, yaxud ... xanım.

II.Məclis üzvlərinin Məclis Sədrinə müraciətində aşağıdakı modellər müşahidə olunur: *1.Cənab Sədr; 2.Hörmətli Sədr; 3.Hörmətli cənab Sədr; 4.Hörmətli ... müəllim; 5.Çoxhörmətli cənab Sədr, yaxud Çoxhörmətli Oqtay müəllim.*

Bu modellər arasında ən mükəmməli, heç şübhəsiz, birincidir; ikinci və üçüncülər ciddi rəsmi yük daşımır; dördüncü, ümumiyyətlə, belə bir yükdən məhrumdur; beşinciyə gəldikdə isə əvvəlki müraciət formalarında işlənən, ruscadan kalka olan hörmətli sözünün

³⁹ Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi iclaslarının protokolları və stenoqramları: [çoxcildli] / – Bakı, – c.45, – 2017. – 128 s., – s.19.

“şiddətləndirmə” dərəcəsidir (müqayisə et: уважаемый – многоуважаемый).

III.Məclis üzvünün Məclis üzvlərinə müraciətində, adətən, aşağıdakı formaldan istifadə edilir: 1. *Hörmətli millət vəkilləri*; 2.*Hörmətli deputatlar*; 3.*Hörmətli həmkarlar*; 4.*Dəyərli həmkarlar*; 5.*Hörmətli (yaxud: dəyərli) deputat həmkarlarım*.

Milli Məclisdə müraciət etiketi texnologiyaları baxımından ən mühüm prinsiplərdən biri, müraciətlərin sırasıdır ki, nümunəvi model belədir: *Hörmətli cənab Sədr, hörmətli cənab Baş nazir, hörmətli millət vəkilləri, hörmətli hökumət üzvləri*.

“Rusiya Dövlət Dumasında rəsmi müraciət etikətləri” adlanan altıncı paragrafda Rusiya Dövlət Dumasında müxtəlif müraciət üsulları, müraciət etikətləri, müraciətin növləri aydınlaşdırılır.

Rusiya Dövlət Duması rus dilinin ictimai-siyasi ifadə texnologiyaları ilə zənginləşməsində xüsusi rola malikdir ki, burada rəsmi müraciət etikətlərinin funksional-üslubi imkanlarının zənginləşməsi də müəyyən əhəmiyyət kəsb etməyə bilməz. Müasir dünyanın, hətta yenicə milli dövlət quruculuğu yoluna düşmüş ölkələrinin parlamentlərində işlənən beynəlmiləl model-kalkalar (məsələn: cənab sədr/ господин председатель, xanım sədr/ госпожа председатель) belə Duma üçün səciyyəvi deyil.

Dumanın ixtisaslarında müraciət üsulları müraciət edənə müraciət olunanlara görə əsasın aşağıdakı qruplara ayrılır:

I.Sədrlik edənin deputatlara müraciətləri: *Уважаемые коллеги! Коллеги! Валентин Степанович. Уважаемые депутаты* ⁴⁰ və s.

Göründüyü kimi, müraciətlər o qədər sadə, işgüzar, hər cür təmtəraqdan uzaqdır ki, sanki böyük bir dövlətin parlamentində yox, hansısa operativ müşavirədəsən.

II.Deputatların sədrlik edənə müraciətləri: *уважаемая Любовь Константиновна!, Уважаемый Борис Вячеславович!, Борис*

⁴⁰ Государственная Дума. Стенограмма заседаний. Том 11 (138). 2004 г. / – Москва: Издание Государственной Думы, – 2005. – 672 с., – с.6.

Вячеславович!⁴¹, Олег Викторович. Уважаемый председательствующий⁴² və s.

İşgüzarlıq özünü bu halda da bütün miqyası ilə göstərir. Sədrlik edənin vaxtaşırı dəyişməsi imkan vermir ki, ona hər hansı səlahiyyətinə görə xüsusi üstünlük verilsin. Ümumi toplantı etikasına naminə sədrə müraciət edərkən “уважаемый/ уважаемая” təyini daha çox işlədilir.

III. Deputatların deputatlara müraciətləri: *Уважаемые коллеги. Глубокоуважаемые коллеги. Уважаемые депутаты. Уважаемый коллега Макаров!*⁴³ və s.

Həmin halda diqqəti ən çox cəlb edən odur ki, “коллега” müraciəti “депутат” müraciətindən daha çox istifadə edilir.

*Üçüncü fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*⁴⁴

Dissertasiya işinin **Nəticə** hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalardan əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir:

1. Azərbaycan və rus dillərində rəsmi müraciət texnologiyaları kifayət qədər zəngin olub, qədim tarixi ənənələrə malikdir. Bu müraciət texnologiyaları Azərbaycan dilində ümumtürk, rus dilində ümumslavyan köklərindən nəşət edir. Fərqli mənşələrdən gəlsələr də,

⁴¹ Государственная Дума. Стенограмма заседаний. Том 21 (148). 2005 г. / – Москва: Издание Государственной Думы, – 2007. – 864 с., – s.10.

⁴² Государственная Дума. Стенограмма заседаний. Том 32 (159). 2006 г. / – Москва: Издание Государственной Думы, – 2008. – 784 с., – s.68.

⁴³ Yənə orada, – s.75.

⁴⁴ Hüseynova, A.A. Milli Məclisdə rəsmi müraciət etikətləri // – Bakı: BDU, Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2020. № 2 (114), – s.108-111.; Address etiquette in speech of Azerbaijan President İlham Aliyev // The VIII International Scientific Symposium dedicated to the 135th Anniversary of Uzeyir Hajibeyli. “The role of Personality in History”. – Kars/Turkey: – 13 November, – 2020, – s.96-99.; Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqində müraciət etikətləri // – Bakı: BDU, Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. № 1 (118), – s.14-18.; Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqində rəsmi müraciət etikətlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri və funksional istiqamətləri // “Müasir filologiya problemləri, çağırışlar və hədəflər”. Respublika elmi konfransı, – Azərbaycan, – 5 may, – 2026, – s.56-64.

müasir dövrdə Azərbaycan və rus rəsmi müraciət etiketlərinin ekvivalentliyini görməmək mümkün deyil;

2. Müraciət etiketi nümunələrinə ən qədim dövrlərin yazılı və şifahi (epos) mənbələrində belə təsadüf olunmaqdadır. Buraya qədim Şumer, Misir, Hind mənbələri, “Avesta”, “Tövrat”, “İncil” kimi dini kitablar daxildir. Azərbaycan dilində ən qədim müraciət üsullarını “Kitabi-Dədə Qorqud”, rus dilində isə “İqor polku dastanı” (“Слово о полку Игореве”) nümayiş etdirir. Həm “Kitabi-Dədə Qorqud” da, həm də “İqor polku dastanı”ndakı müraciətlərdə rəsmilik ön planda olsa da, etiketlər, həmçinin böyük emosionallıq kəsb edir;

3. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, eyni siyasi, sosial-mədəni və inzibati məkanda mövcud olduqlarına görə, Azərbaycan və rus dili rəsmi müraciət texnologiyalarında universallaşma prosesi gedir. Doğrudur, Azərbaycanın şimalı ilə cənubu bir-birindən bu baxımdan da fərqlənir, lakin aparıcı müasirləşmə funksiyasını, ilk növbədə, Şimali Azərbaycana daşındığına görə o, bütövlükdə ölkəni, ümumən Azərbaycan xalqını təmsil etməkdə davam edir;

4. Rəsmi müraciətlərin ümumən dilin müraciət sistemində yeri, bir tərəfdən, kommunikasiya, digər tərəfdən isə nitq mədəniyyəti problemi. Dünya dillərində müraciətlərin üç növü xüsusilə geniş yayılmışdır ki, buraya aşağıdakılar daxildir: 1) məişət və ya adi ünsiyyət müraciətləri; 2) bədii müraciətlər və ya bədii xitablar; 3) rəsmi müraciətlər;

5. Azərbaycan və rus dillərindəki rəsmi müraciət etiketləri dissertasiya işində iki prinsiplə təsnif olunur: birinci prinsip həmin dil hadisəsinin işlənmə sahələri üzrə, yəni funksional, ikinci prinsip isə struktur-semantik təsnifidir. Azərbaycan və rus dillərinə məxsus müraciət etiketləri əsasən, bir-birlərinə ekvivalent modellərdən ibarətdir. Mövcud olan müəyyən fərqlər isə Azərbaycan dilinin aqlütinativ, rus dilinin isə flektiv quruluşundan irəli gəlir;

6. Müasir dövrdə rəsmi müraciət etiketlərinin ən çox işləndiyi, rəngarəng funksional-üslubi imkanlar nümayiş etdirdiyi nitq situasiyası olaraq, özünü daha çox göstərən ictimai-siyasi ünsiyyət kontekstidir ki, həmin kontekstdə həm müraciət etiketlərinin rəsmi səciyyəsi bütün miqyası ilə gerçəkləşir, həm də elə stilistik maneralar

ortaya çıxır ki, rəsmilik hüdudunda bəzi subyektiv emosional məqamların ictimai məzmun kəsb etməsi faktı ilə qarşılaşır;

7. Dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin nitqlərində 1) gerçəklik və ya realizm, 2) analitizm və 3) ideoloji vüsət və ya ictimai təsirlilik kimi xüsusiyyətlərin bir vəhdət təşkil etdiyi barədə müxtəlif tədqiqatçıların mövqeyi birləşir. İstər Sovet dövründə, istərsə də Azərbaycan Respublikasının müstəqillik illərində Ulu Öndərin çoxsaylı nitq, çıxış, bəyanat, müsahibə, rəsmi müraciət, yaxud istifadə etdiyi müraciət etiketləri də həmin xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir;

8. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin öz nitqlərində istifadə etdiyi müraciət texnologiyaları Ulu Öndər Heydər Əliyevin bu sahədəki zəngin təcrübəsinə əsaslanır. Eyni zamanda müasir diplomatik nitqin imkanlarından böyük peşəkarlıqla faydalanan Prezidentin müxtəlif auditoriyalardakı çıxışları onun müraciətləri üçün səciyyəvi olan aşağıdakı əlamətləri qabarıq şəkildə nəzərə çatdırır: 1) mövcud rəsmi standartlara ardıcıl riayət edilməsi; 2) humanizm, demokratizm və səmimilik; 3) milli təəssübkeşlik;

9. Rusiya Federasiyasının Prezidenti V.Putinin çoxsaylı nitqləri üzərində apardığımız müşahidələr onun istifadə etdiyi müraciət etiketləri mövcud standartları dəqiqliklə əks etdirir; Prezident ümumən qısa olan nitqlərində bütün “auditoriya”nı ehtiva edən müraciət etiketini sözə başlarkən deyir, bundan sonra “dinləyicilər”ə daha bir, yaxud iki dəfə yığcam formalarla (məsələn: “Друзья!”, “Коллеги!”, “Уважаемые товарищи!” və s.) müraciət edir;

10. Həm Azərbaycan, həm də rus dillərində rəsmi müraciət texnologiyalarının zənginləşməsində, müraciət etiketlərinin istər diferensiasiyasında, istərsə cəmiyyətdə təbliğ olunub modelləşdirilməsində Rusiyada Dövlət Duması, Azərbaycanda Milli Məclis xüsusi rola malikdir. Hər iki parlamentdə işlədilən müraciət etiketlərini aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür: 1) sədrlik edənin deputatlara (məclisə, Dumaya) müraciətləri; 2) deputatların sədrlik edənə müraciətləri; 3) deputatların deputatlara müraciətləri.

Lakin nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, bu ümumi qaydalarla yanaşı, bir sıra digər müraciət variantlarının meydana çıxması da mümkündür.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Milli Məclisdə rəsmi müraciət etiketləri // – Bakı: BDU, Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2020. № 2 (114), – s.108-111.
2. Address etiquette in speech of Azerbaijan President İlham Aliyev // The VIII International Scientific Symposium dedicated to the 135th Anniversary of Uzeyir Hajibeyli. “The role of Personality in History”. – Kars/Turkey: – 13 November, – 2020, – s.96-99.
3. Dildə rəsmi müraciət formaları // “Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq ideologiyası filoloji fikir kontekstində” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. – Bakı: – 17 may, – 2021, – s.123-127.
4. Традиции официального обращения в языке // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, – 2022, Том 33(72), №2, – Частина 2, – с.248-253.
5. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqində müraciət etiketləri // – Bakı: BDU, Dil və Ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2022. № 1 (118), – s.14-18.
6. Rus dilində rəsmi müraciət ənənələri // – Bakı: AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, –2022. № 9, – s.145-154.
7. Rəsmi müraciət etiketlərinin struktur-semantik təsnifi // – Gəncə: GDU. Elmi xəbərlər. Fundamental, humanitar və təbiət seriyası, – 2022. № 2, – s.296-303.
8. Rəsmi müraciət etiketlərinin işlənmə sahələri üzrə funksional təsnifi // Elmi tədqiqat. Beynəlxalq onlayn elmi jurnal. III Beynəlxalq elm və təhsilin əsasları konfransının materialları. – Bakı: 7 aprel, – 2023, – s.26-29.
9. International (Diplomatic) address etiquettes // International scientific-practical conference. Current state and modernization priorities of science, education and society. – Aarhus, – Denmark, – 24 may, – 2024, – Part 1, – s.14-16.

10. Роль официальных обращений как формы межкультурной коммуникации в азербайджанском и русском языках: лингвистико-прагматический аспект // XI Международная научно-практическая конференция. «Межкультурная коммуникация: лингвистические и лингводидактические аспекты». – Новосибирск, – Россия, – 16-23 мая, – 2025, – с.28-32.
11. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin nitqində rəsmi müraciət etiketlərinin struktur-semantik xüsusiyyətləri və funksional istiqamətləri // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 103 illiyinə həsr olunmuş “Müasir filologiya: problemlər, çağırışlar və hədəflər” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. – Bakı: BDU, – 5 may, – 2026, – s.56-64.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 oktyabr 2026-cı il
tarixində saat 14:00 Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət
göstərən FD 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1014, S.Rüstəm 33. Bakı Slavyan Universiteti.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi
internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 20 iyul 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara
göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 29.06.2026

Kağızın formatı: A5

Həcm: 41400 işarə

Tiraj: 100 nüsxə